ALTERNATOR
Misliti znanost.

Rimljani na ptujski Panorami

14. 9. 2023

Številka: 29/2023

Avtorica:

- Jana Horvat

Panorama s sprehajalno potjo, ki poteka v smeri antične ulice in ob liniji obzidja legijskega tabora. V ospredju je marmorna kopija nagrobnika iz 3. st. Pogled proti jugovzhodu. Foto: Luka Pukšič, Arhiv ZRC SAZU - Inštitut za arheologijo

Na Ptuju, kjer je mogoče najlažje prečkati Dravo, sta se že od davnine križali pomembni magistrali. T. i. jantarjeva pot je vodila iz Italije na sever proti Baltiku, druga je v smeri vzhod–zahod potekala po Dravi oziroma ob njej. Grajski grič, s katerega je mogoče nadzirati reko in poti, je verjetno neprekinjeno poseljen že sedem tisočletij, od zgodnje bakrene dobe naprej. V 1. stoletju pr. n. št. je območje Ptuja ležalo na jugovzhodu Noriškega kraljestva (http://iza.zrc-sazu.si/pdf/Sasel_Kos_Situla_36_1997.pdf) , ki je zajemalo Vzhodne Alpe z obrobjem. Rimljani (https://zalozba.zrc-sazu.si/sl/publikacije/v-srcu-rimskega-imperija) so kraljestvo leta 15 pr. n. št. brez bojev priključili svoji državi, v panonskih vojnah od leta 12 do leta 8 pr. n. št. pa so zavzeli Ilirik (https://iza2.zrc-sazu.si/sl/publikacije/rimsko-osvajanje-zahodnega-balkana#v) (tako so imenovali prostor med Jadranskim morjem in Donavo). Celotno ozemlje do Donave so postopoma zasedli do sredine 1. stoletja n. št. Ime *Poetovio* (http://iza.zrc-sazu.si/pdf/Sasel_Kos_Poetovio_2014.pdf) , kot so naselbino na Ptuju imenovali Rimljani, verjetno izvira še iz prazgodovine. Petoviona je dogovorjena slovenjena oblika, Ptuj in nemško Pettau pa sta neposredna naslednika latinskega imena.

Zaradi odlične strateške lege so Rimljani v Petovioni verjetno že konec 1. stoletja pr. n. št. postavili vojaško oporišče, t. i. legijski tabor, ki je bil izhodišče za vojaške operacije v Panonski nižini. V prvi polovici 1. stoletja n. št. je bila v njem nastanjena 8. Avgustova legija (*legio VIII Augusta*), ki je sodelovala pri osvajanju Ilirika. Okoli leta 45 jo je zamenjala 13. dvojna legija (*legio XIII Gemina*), ki je prišla iz Vindonise (danes Windisch v Švici). V senci legijskega tabora je zraslo naselje trgovcev in obrtnikov, ki so spremljali vojsko. Ob koncu 1. in na začetku 2. stoletja so se razmere v srednjem Podonavju močno spremenile. Rimljani so se vojskovali z Germani na območju današnjih Češke in Slovaške, z Dačani pa na

območju Romunije. Tabor v Petovioni, ki je bil razmeroma daleč od vojnih žarišč, so opustili in 13. dvojno legijo prestavili na mejo ob Donavi.

Med letoma 98 in 102 je bila ustanovljena kolonija Petoviona – *Colonia Ulpia Traiana Poetovio*. Naziv *Ulpia Traiana* je dobila po družinskem in osebnem imenu cesarja Trajana (98–117). Kolonije so bile mesta z omejeno samoupravo, ki so jih Rimljani ustanavljali na osvojenih območjih in kamor so se naselili rimski državljani. Poleg kolonistov iz Italije so v Petoviono prišli veterani različnih vojaških enot, ki so po koncu vojaške službe dobili odpravnino v obliki denarja ali zemlje. Mesto so vodili priseljenci iz Italije, ki so pripadali najpremožnejšim družinam. Manjši del prebivalstva so sestavljali staroselci keltskega porekla in prišleki iz vzhodnega Sredozemlja.

Začetki kolonije so bili povezani z velikimi gradbenimi deli, ki jih je financirala država. Odlomek gradbenega napisa, ki ga hrani Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, priča, da je dal cesar Hadrijan (117–138) zgraditi ali obnoviti okoli 200 metrov dolg kamniti most čez Dravo. Petoviona se je hitro razvila v največje mesto med severnim Jadranom in Donavo. Tu so bili pomembni državni uradi, kot so arhiv in matični urad za provinco Zgornjo Panonijo, centralni urad za zbiranje davka na dediščino v obeh Panonijah ter osrednji urad ilirske carine, katere območje je segalo od Bavarske do Črnega morja. V času največjega razcveta v 2. in 3. stoletju se je Petoviona raztezala okoli 3 kilometre in pol daleč na obeh bregovih Drave in vzdolž glavne ceste. Ni bila omejena z obzidjem, saj to daleč od meja imperija in v razmeroma mirnem obdobju ni bilo potrebno. Precej dobro poznamo obrobje Petovione z obrtniškimi delavnicami in grobišči (Zgornji breg, Spodnja Hajdina, Rabelčja vas (http://iza.zrc-sazu.si/pdf/Opera/Opera_20_2010_Ptuj.pdf)), zelo malo pa vemo o središču, ki je ležalo ob mostu na levem bregu Drave, na Vičavi in Panorami. Tu lahko pričakujemo forum z upravnimi stavbami in glavnimi svetišči ter bivališča mestne elite.

Panorama

Na levem bregu Drave se nasproti Grajskega griča dviga položna vzpetina Panorama (https://pmpo.si/wp-content/uploads/2021/10/OSRCJE-PETOVIONE_KATALOG_WEB_2020-issuSPLIT.pdf) , največje arheološko območje Ptuja, ki v sodobnosti še ni bilo pozidano. Do nedavnega jo je preraščal sadovnjak, ki jo je zaščitil pred gradbenimi apetiti, hkrati pa preprečeval arheološke raziskave. Ko so sadovnjak opustili in leta 2014 odstranili sadna drevesa, so se odgovorni pri Mestni občini Ptuj odločili, da bo tu arheološki park.

V zvezi s pripravami za ureditev parka so v letih 2015, 2019 in 2020 potekale obsežne geofizikalne raziskave (http://iza.zrc-sazu.si/pdf/Opera/Panorama_OIAS_41_2020.pdf) , ki jih je vodil Branko Mušič z Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Z merjenjem različnih fizikalnih polj je namreč mogoče brez izkopavanj raziskati arheološke ostaline, ki ležijo razmeroma plitvo, to je do nekaj metrov pod površino. Na Panorami je bilo uporabljenih več različnih metod: magnetna, geoelektrična upornostna in georadarska metoda ter upornostna tomografija. Pod površino se je razkrila pravilna mreža ulic in stavbnih otokov ter posamezne stavbe z notranjo razporeditvijo prostorov. Razbrati se je dalo tudi globino temeljev, debelino zidov, tlake in včasih tudi vrsto gradbenega materiala. Sliko smo dopolnili s podatki o naključnih najdbah in starejših arheoloških raziskavah.

T. i. nedestruktivne raziskave so razkrile skrite objekte, hkrati pa odprle številna vprašanja, na katera lahko odgovorimo samo z arheološkimi raziskavami pod površino. Z novimi odkritji počasi sestavljamo mozaično sliko življenja v antičnem mestu, ki z vsako raziskavo, pa tudi če še tako majhno, postaja vse bolj jasna. Dobivamo vpogled v dve veliki obdobji v življenju Petovione: čas vojaške utrdbe in čas velikega civilnega mesta.

Vojaška utrdba

Georadarske raziskave so nakazale, da poteka po robu pobočja Panorame debel zid. Ker sta nas zanimali kronologija in funkcija teh ostankov, smo v letu 2020 izkopali manjšo površino (https://uifs.zrc-sazu.si/sl/publikacije/ptujska-panorama) (10 × 6 metrov). Ugotovili smo, da je georadarska slika pokazala obzidje legijskega tabora iz 1. stoletja, grajenega v dveh fazah.

Najprej so na robu pobočja postavili leseno pregrado – palisado – iz dveh vrst navpičnih kolov. Z notranje strani so prislonili zemljen nasip, utrjen z vodoravnimi bruni. Les je propadel, ohranili pa so se njegovi odtisi kot jame in jarki, zapolnjeni z zemljo temnejše barve. Ti sledovi verjetno predstavljajo ostanke okoli 4 metre visokega obzidja. Pozneje so palisado odstranili ter namesto nje sezidali 1,2 metra široko kamnito obzidje, na katerega so prislonili pravokoten stolp. Temelji so bili iz rečnih prodnikov, zidovi nad njimi pa iz lomljenih kamnov, vezanih z malto. Streho stolpa so pokrivale velike ploščate opeke (tegule). Na obzidje se je z notranje strani prislanjal obnovljen zemljen nasip, pred obzidjem pa je bil obrambni jarek. Geofizikalne raziskave so pokazale, da so za obzidjem stale podolgovate stavbe, verjetno bivališča vojakov. Pri skoraj vseh starejših raziskavah na Panorami so našli dele orožja in vojaške opreme iz 1. stoletja, kar dodatno potrjuje lego tabora.

Posameznih faz obzidja za zdaj še nismo mogli datirati natančneje kot v 1. stoletje, vendar se kar ponuja domneva, da bi zgodnejše leseno in zemljeno obzidje povezali z 8. Avgustovo legijo, mlajše kamnito pa s 13. dvojno legijo.

Z vojaškim taborom je Petoviona stopila tudi v pisno zgodovino. Rimski zgodovinar Tacit jo omenja v opisu državljanskih vojn po smrti cesarja Nerona. V taboru v Petovioni je bil avgusta 69 sestanek vojaških poveljnikov iz Ilirika, na katerem so podprli cesarskega kandidata Vespazijana ter takoj nato z vojsko zmagovito prodrli v Italijo in zasedli Rim.

Mestna četrt

V 2. in 3. stoletju je na območju opuščene vojaške postojanke zrasel eden osrednjih predelov Petovione (https://uifs.zrc-sazu.si/sl/publikacije/ptujska-panorama) . O utripu antičnega mesta predvidevamo zgolj na podlagi rekonstruiranih tlorisov in s pomočjo majhnih raziskanih površin.

Blago jugovzhodno pobočje so prečile ulice, ki so se na treh mestih razširile v manjše trge. Zgradbe so stale na nizkih terasah. Največ je bilo dolgih stavb, ki so jih sestavljali dvojni ali enojni nizi manjših prostorov z vhodi skozi stebriščni hodnik ob ulici. V njih so bile lahko trgovinice, obrtniške delavnice in skromna bivališča. Po velikosti in razgibanem tlorisu izstopajo tri stavbe, verjetno bivališča bogatih meščanov. Leta 1913 so v eni od njih odkrili termalni ali kopališčni del s talno ogrevanimi prostori in ostanki bazenov. Od izvirov v dolini Grajene je do Panorame vodil več kot 5 kilometrov dolg vodovod.

Pod obzidjem opuščenega legijskega tabora in nad zasutim obrambnim jarkom smo leta 2020 našli ostanke delavnice iz 2. stoletja, v kateri so izdelovali predmete iz živalskih kosti in rogov, predvsem lasnice in šivanke. V 3. stoletju je na približno istem mestu delovala livarska delavnica. V ruševinah pogorele delavnice je ležal bronasti kipec Vulkana, boga metalurgije.

Središče verskega življenja

V antičnem svetu so bogovi bdeli nad vsemi platmi življenja; srečamo tako stare kultne običaje, vezane na dom in družino, kot tudi kolektivne obrede državne religije in misterijske kulte, ki so se razširili iz vzhodnega dela imperija in prinašali duhovno prenovo. Pogosto je bilo spajanje različnih kultov ali t. i. sinkretizem.

V Petovioni so v vseh delih mesta stala manjša in večja svetišča ter kapelice. Na Panorami jih je bilo veliko; o tem pričajo stavbni ostanki in kamniti spomeniki, posvečeni različnim božanstvom.

Na vrhu je stala stavba z visokim osrednjim prostorom in okoli razporejenimi pokritimi hodniki ali stebrišči. Morda gre za t. i. obhodno svetišče, kakršna so bila razširjena predvsem v Galiji (danes v glavnem Francija), severno od Alp in do srednjega Podonavja. Po velikosti in legi sodeč je to eno osrednjih petovionskih svetišč.

Leta 1911 so v sklopu velike stavbe odkrili dva prostora (http://iza.zrc-sazu.si/pdf/Opera/Panorama_OIAS_41_2020.pdf) , v katera se je skozi pokriti hodnik vstopalo z manjšega trga. V njiju so ležali na majhne kose razbiti deli oltarjev, marmornih reliefov in kipov. Kaže, da so tu v 2. in 3. stoletju častili različna božanstva: Libera, Silvana, Salus, Eskulapa, Nutrice, Bakha in Venero. Skoraj v celoti ohranjena marmorna plošča in odlomki še štirih podobnih plošč so bili okrašeni s podobami skrivnostnega kulta božanskega para Domne in Domna – zemeljske boginje in sončnega boga. Razbite podobe pričajo o nasilnem koncu čaščenja starih bogov, morda konec 4. stoletja, ko je krščanstvo postalo edina dovoljena vera.

Nutrice, božanske dojilje in zavetnice otrok ter družine so imele korenine še v predrimskem, keltskem svetu. Sedem marmornih plošč, posvečenih Nutricam, so konec 4. ali na začetku 5. stoletja uporabili kar za oblogo in pokrov groba na Panorami. Njihovo svetišče, kjer so v 2. in 3. stoletju prvotno stale, še ni bilo najdeno.

V nasprotju s starejšimi verovanji rimskega sveta je krščanska vera zahtevala nedeljeno predanost, tako da je niti poslušnost državi ni smela omejevati. Krščanstvo se je v Petovioni zgodaj razširilo. Skupnost je konec 3. stoletja vodil škof Viktorin (https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/276299520) , prvi krščanski pisec iz rimskih provinc srednjega Podonavja, ki je umrl kot mučenec leta 303 ali 304. Blizu vrha Panorame so našli ostanke ene prvih cerkva. Okrašena je bila z marmorjem, na tleh sta bila mozaika z zapletenimi geometrijskimi motivi. Njun stil kaže, da je cerkev iz prve polovice 5. stoletja. Lega blizu vrha nakazuje nadaljevanje rabe svetega prostora tudi še po razširitvi krščanstva.

Po nižjem severozahodnem vrhu Panorame ter po strmih pobočjih se širi pokopališče. V rimski dobi so namreč vedno pokopavali zunaj naselbin. Grobove so večkrat odkrili po naključju ali pri arheoloških nadzorih ob raznih zemeljskih delih.

Zaton rimskega mesta

Tako kot mnoga mesta v imperiju je Petoviona v 3. in 4. stoletju preživljala zelo težke čase. Velike armadne skupine, ki so se v državljanskih vojnah premikale med vzhodnim in zahodnim delom imperija, so uporabljale cesto skozi mesto. Arheološki sledovi pričajo, da je število prebivalcev v Petovioni močno upadlo že na začetku 5. stoletja; nekdaj veliko mesto se je skrčilo in po sredini 5. stoletja skoraj popolnoma opustelo.

Ruševine na Panorami so bile priročen vir gradbenega materiala za gradnjo gradu in srednjeveškega mesta. Marmorne javne spomenike, posvetila iz svetišč in nagrobnike so vzidali v novogradnje ali celo sežgali v apnenicah. Kamnite in opečne zidove so pogosto pobrali do dna temeljev. Sledi antičnega mesta so skoraj izginile, ruševine na Panorami so bile zravnane do tal in grič ni bil nikoli več poseljen.

Panorama je ne samo zadnje veliko nedotaknjeno arheološko območje Ptuja, temveč tudi največji in najbolje ohranjeni del katerega koli rimskega mesta v slovenskem prostoru. Arheološki park na Panorami, ki ga načrtuje občina Ptuj, nastaja postopoma. Sprehajalne poti so speljane po trasah glavnih rimskih ulic. Kopije kamnitih spomenikov, rekonstrukcije zidov in razlagalne table predstavljajo nekatere najpomembnejše vidike rimskega mesta. Večina arheološkega bogastva pa je še skrita pod zemljo. V prihodnosti bi bilo smiselno z izkopavanji raziskati nekatere najpomembnejše stavbe, kot so npr.

svetišče, terme in zaključek vodovoda, njihove ostanke konservirati in jih predstaviti javnosti. Ker gre za arheološki spomenik najvišje kategorije, mora biti vsak poseg v parku narejen s premislekom in upoštevanjem treh bistvenih vidikov: varovanja ostalin, razumevanja na podlagi proučevanja in predstavitve dediščine javnosti.

https://www.alternator.science/sl/daljse/rimljani-na-ptujski-panorami/